

Мр Бранко Б. Белић
О БОГОМОЉАМА У СТАРОЈ ВАРОШИ ДОБОЈ

Почетком 60-тих година 20. века слушао сам и забележио у више прилика сећања старијих људи из Добоја о градњи Горње џамије на Чаршији код улаза у средњовековну добојску тврђаву. У августу месецу 1907. године у пожару је изгорео део вароши, па је до темеља изгорела и џамија која је била саграђена од шепера са дрвеним стубовима. Одмах идуће, 1908. године саграђена је нова зграда џамије, али сада од тврдог материјала и много већа од старе. При градњи су учествовали, као посленици из својих кућа, тада младићи, а у време разговора и писања бележака већ старци 65-70-тих година.

"... Био је човек из Тузле и он је све одређивао шта треба радити, шта од шута крчити, па гђе и како копати. Имао је цакло (наочаре) и све је кроз њега гледао и мјерио, па ударао колце.

Код копања је, тако дубље од кољена, нађен и један ред камена на већ жуту тврду земљу, као некакав темељ од зида. Тако 5-7 корачаја дугачак, прав и ишао на тврђаву, а онда скренуо у криво к'о срп, али само до два корака дужине. И у ту кривину су била два гроба под једном каменом плочом. Глава је била овамо, а ноге према тврђави /Б.Б. на исток/. Руке су биле на грудима, к'о што се власи сахрањују. Један је био већи костур, а други мањи. Већи је на прекрштеним рукама имао мали крст, посве у зеленој хрћи. Иза та два гроба, уз дужни зид, исто под плочом од камена је био и трећи гроб, опет са рукама преко груди, и опет истог правца...

Инђилир из Тузле је онда казао, ...да су то гробови стари Влаха и да је тај зид од старе цркве..."

У лето 1964. године је уз јужну страну дворишта око џамије прављен ископ ради учвршћивања ивице дворишта, па је у одрону земље нађен један гроб. Сутрадан сам, чистећи ископом практично уништену гробну целину нашао, - гробну јаму по правцу исток - запад, а ширине око 0.6 м. и дна на дубини око 1.50 м. Глава скелета је била на западном делу гробне јаме, где је нађена и мала посуда, коју су међутим проналазачи разбили, а било је могуће прикупити једино два-три ситна фрагмента од зида посуде тамно сиве боје са трагом рада на грнчарском колу.

Радна је теза, да је око старе цркве било гробље.

Разним ископима око Горње џамије зна се за више налаза гробова, људских лобања, што потврђује исправност горњег става.

Тврђава камених зидина и малена варош покрај ње по имену Добој, заснована је у другој половини 13. века. Простор је долина реке Босне, на оном месту где су ушћа наспрамних притока Спрече и Усоре. Ту је геостратешко средиште једног ширег подручја дела северне Босне. Вредност овом средишту даје комуникација праваца север-југ кроз долину Босне преко тешко проходног планинског Балкана. Зато од најстаријих епоха праисторије, простор око ушћа Спрече и Усоре у Босну садржи бројна и највећа људска насеља. Многбројни су локалитети палеолитског човека, не у пећинама, већ на отвореном по главицама брегова око речних долина. Затим ту су насеља најстаријих земљорадника по старим речним терасамa

на рубовима долина. Са појавом и употребом метала насеља се заснивају по одабраним бреговима стрмих падина и додатно утврђују сухозидом од камена или бедемима од набијене и печене земље.

Већ почетком првог века наше ере, тек пристигли римски освајачи, граде код ушћа Усоре велики војни логор - Каструм и мало насеље Канабеа покрај њега, иначе једно од најстаријих насеља градског типа у нашим крајевима. Ово су прве градње од камена са кречним малтером као везивом, а локација око ушћа Усоре и сада је средиште ширег дела северне Босне. Постоје и сигурни трагови да су Римљани прас-тарим путним правцем кроз долину реке Босне, током 2. века пробили трасу друма и поплочали га каменом.

Велика Сеоба народа, почела још у 4. веку нове ере, завршена је на Балкану продором из области североисточне Европе бројних племена Јужних Словена која се, за разлику од других варвара, овде током 6-7. века, трајно насељавају. У нашим крајевима, на античким још топлим згариштима, јужнословенско племе Срба засни-ва своја прва насеља у новој домовини, остављајући при томе бројне археолошке трагове у долинама Босне, Спрече, Усоре и Посавине. Данас је изећу осталог, потребно и посебно нагласити, иначе већ давно утврђену и познату историјску истину, да Јужни Словени долазе и насељавају Балкан издељени по племенима, баш тако како су живели и у старој постојбини. Затим да централне просторе Балкана, тада зване провинције Далмације, насељава јужнословенско племе Срба, како то пише два/три века по досељавању, 822. године Аналес регни Франкорум /*Anales Einhardi*/, познати франачки хроничар и биограф Карла Великог. Забелешка се односи на ратовање франачке војске против Људевита Посавског, који напушта своју утврђену Сисицију и склања се, бежи код Срба, "који како се говори, држе велики део Далмације." -...*Liudevitus, Siscia civitate relicta, ad Sorabos, quae natio magnam Dalmatiae partem optinere dicitur...*

У 13. веку мења се локација центра, геостратешког средишта овог дела долине реке Босне, па са брега изнад Усоре прелази у долину на истурену стену од масива Крњина, нову локацију баш наспрам ушћа Спрече. Све до половине 18. века ову велику камену громаду, чије се три стране стромо руше у долину, у подножју заплускују таласи реке Босне. То је онда био узрок, што велики друм кроз долину, на овом месту није имао даљи пролаз. Зато је траса друма ишла на успон до седла/превоја који је испред улаза у тврђаву. Тиме је друм добио заштиту, али и контролу, а добојско утврђење још једну функцију. Насеље што ниче поред тврђаве, друм доноси значајне и бројне садржаје који му дају вредност градског, над околним сеоским насељима. Даље је нужно знати како се управо испред улаза у тврђаву основни правац друма грана на огранке за долине Спрече и Усоре. Тако је невелики простор ове раскрснице путева на платоу испред тврђаве, постао добојски средњовековни трг. А када је то већ чин рађања мале вароши 13. века са тргом и три улице. Само још треба додати цркву варошку, саграђену уз јужну страну трга, наспрам улаза у тврђаву, јер нема вароши у хришћанској земљи средњег века без цркве. И коначно, око цркве и прво гробље најстаријих житеља Добоја. Тиме је слика једног омањег "подграђа" средњег века, потпуна целина. На гравири из много каснијег времена, око 1785. године, од вештог аустријског уходе, изузетно је успешно приказана урбана ситуација вароши. Тако је почала једна варош у долини реке Босне, са три улице и тргом, али на важном раскршћу путева.

"...in Uxora suptus castrum Dobooy... у Усори под тврђавом Добој..." 16. јуна 1415. године логорују војске мађарске, тих дана у ратном походу кроз долину реке

Босне. Вест је ово дубровачких трговаца упућена мађарском краљу Сигисмуду, а истовремено и најстарији спомен Добоја у писаним историјским изворима. Варош, насеље овај документ не спомиње.

Захваљујући најновијим истраживањима старих турских пописа, дефтера, могуће је данас о тврђави, па и вароши добојској, пружити изванредно вредне и занимљиве податке. Падом босанске тврђаве средњег века 1463. године, Турци нису запосели области северно од Врандука, већ је ту дошло до стварања једне марионетске босанске краљевине. Убрзо су међутим, били у могућности да ово краљевство запоседну, па су почетком лета 1476. године без борбе добили ово подручје, па и тврђаву Добој. Овај податак произилази из турског дефтера за 1468/69. годину, а у који су накнадно дописане белешке од 10. септембра 1477. године где се констатује, –"пописује се тимар од 3.985 ачки кнеза Јовашина, који је предао Добој, и тимар од 2.555 ачки Стјепана, који је предао Добој." Очито је да су ови људи били заповедници стражара-војника на добојској тврђави до у лето 1476. године, када је докрајчена марионетска босанска краљевина са ове стране Врандука. Награда за предају тврђаве без борбе била су два мања спахилука, уз које је, према турској тимарском систему, ишла и обавеза војне службе у турској војној сили.

Из истих историјских извора је и вест о поправкама на добојској тврђави у лето 1490. године. У врло кратком времену, јер су границе Турска-Угарска тога тренутка биле и на добојској тврђави. За само око 50 дана /12. јуни - 31. јули/ вршени су обимни радови са дневно по 1500 људи, што обичних радника-кулучара, што мајстора, а под вођством мојмира /неимара, градитеља/ Ибрахима.

Турско освајање, затим доградње на добојској тврђави, имале су и за њену варош битне промене и последице. Дотадашња хришћанска посада стражара није могла уживати повјерење Турака, па је ускоро тврђаву на граници морала напусти-ти, а нормално и варош, па су на њихово мјесто доведени турски стражари. За старо хришћанско становништво одређена је суседна локација, која ће по друштвеном статусу што им је у новој држави припадао, –раја, добити име Рајчиновац. Они ће потом засновати и своје ново гробље на једној благој узвишици ниже свог новог насеља. У старој добојској вароши у време 1512-1520. године, за султана Селима I, биће срушена стара хришћанска црква из познатог 13. века, па на њеном месту саграђена џамија. Без обзира на догађаје, већ од почетка 16. века добојско утврђење је све мање вредело услед појаве топова и све веће разорне моћи њихове ђулади. Али је у првој половини истог века турско царство освојило огромна подручја на северу и стигло на бедеме далеког Будима /1541. године/. Зато добојска тврђава није више чак ни одржавана, па је полако пропадала, а варош покрај ње остала малена касаба све до краја 19. века.

И у најкраћем о богомољама у Добоју:

- Најстарија варошка богомоља је хришћанска црква саграђена у давном 13. веку. Њено место је уз јужну страну трга у тек заснованој вароши. Трајала је два/три века и разорена ветровима историје на почетку 16. века.

- У времену 1512-1520. године за султана Селима I, саграђена је на месту старе цркве прва џамија. Освајањем тврђаве 1476. године измењени су стражари хришћани на тврђави, а дошли стражари Турци, па се та промена нужно односила и на варош и на њену богомољу. Ову џамију су 1697. године, 16. октобра, спалили аустријски војници Еугена од Савоје, при походу од Брода до Сарајева.

После 1703. године саграђена је друга џамија на овом истом месту, али већ 1717. године Аустријанци у новом рату опет пале добојску варош, па и џамију.

Убрзо иза тога биће на истој локацији саграђена и трећа џамија. Она ће изгорети 11. августа 1907. године у великом пожару који је захватио добојску варош. Треба напоменути да материјални трагови говоре како су све три грађевине биле у техници од бондрука и шепера. Године 1908. је саграђена знатно већа џамија, четврта по реду, а прва од тврдог материјала.

- Богомоља Јевреја у Добоју - синагога, саграђена је 1871. или 1872. године. Налазила се удељена неколико кућа од улаза у тврђаву према северу, у данашњој поп Љубиној улици. Опљачкана је и уништена од усташа на почетку II светског рата.

- Српска православна црква у Добоју саграђена је 1882. године на локацији Попово брдо. У њеној порти су биле и прва српска школа и читаоница.

Садашња православна црква у Добоју је саграђена је 1937/1938. године. То је спомен црква на концлогор 1915-1917. године и тешки злочин Аустријанаца и Мађара над хиљадама српских цивила, -деце, жена и стараца.

- Католичка црква у Добоју је саграђена 1910. године.

Mr Branko Belić:
O BOGOMOLJAMA U STAROJ VAROŠI DOBOJ
(rezime)

Tekst je pročitao u okviru rada okruglog stola i naučnog skupa o arheološkim istraživanjima lokaliteta Atik - džamije u Bijeljini, kao i o pitanjima odnosa prema ostacima hrišćanske i islamske religije kada se nađu na istom lokalitetu. Autor se pozabavio takvim primjerom sa hrišćanskim i islamskim arhitektonskim ostacima u gradu Doboj.

Rezultati arheoloških zapažanja u Doboju su:

- najstarija bogomolja u gradu je hrišćanska crkva podignuta uz južnu stranu varoši u 13. vijeku
- crkva je porušena početkom 16. vijeka a na njenom mjestu je izgrađena prva dobojska džamija
- ova džamija je bila porušena 1697. godine u austrijsko-turskom ratu, a ponovo izgrađena 1703. godine kao druga džamija
- druga džamija je srušena u ratu 1717, pa opet obnovljena 1739.
- ova treća džamija je izgorela u požaru 1907., a četvrta džamija na njenom mjestu podignuta je 1908.
- četvrta džamija je porušena u ratu 1993., a peta je podignuta na njenom mjestu 2002. godine

Sinagoga u Doboju je podignuta 1871. a spaljena je 1941. u II svjetskom ratu, a obnovljena je 2003. godine.

MA Branko Belic:
ABOUT TEMPLES IN OLD DOBOJ TOWN
(Resume)

The article has been read during the scientific meeting about archaeological excavation on Atik-mosque locality in Bijeljina, and relationship between remains of christian and muslim religion at one place. The author has been occupied by similar example of architectural remains in the city of Doboj.

Results of the archaeological observation are:

- the oldest temple in Doboj is church built by the south side of old town in the 13th century
- this church was ruined at the beginning of the 16th century, and on its place the first Doboj mosque was built
- the mosque was ruined on 1697. during the Austrian-Turkish war, than built again as second mosque in 1703.
- second mosque was devastated during the war in 1717, than restored in 1739.
- the third mosque burned down in 1907, and the fourth mosque was built 1908.
- the fourth mosque was devastated during the war in 1993, and the fifth was built in 2002.

Doboj sinagogue was built in 1871, and burned down in 1941 during the World War 2. It was renovated in 2003.